

Yazar: Durulcan Selçuk

*Ankara Üniversitesi Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi / Avukat

23 Nisan 2020'nin önemi çeşitli yayınlar ve programlarla tarihi ve siyasi açıdan ele alınıp, değerlendirilecek; bu büyük olayın kahramanları, başta Mustafa Kemal ATATÜRK olmak üzere saygı ve özlemle anılacaktır. Bunlara elbette katılmakta, başta Mustafa Kemal ATATÜRK olmak üzere tüm kahramanlarımızı derin bir saygı ve özlemle anmaktayım. Ancak ben, bugünü anma ve kahramanlarımıza şükran vasıtası olarak, bundan tam 100 yıl önce, 24 Nisan 1920'de Mustafa Kemal'in BMM'de yaptığı konuşmasını ve bununla beraber Türk hukuk ve anayasa tarihinin önemli bir dönemi olan Meclis Hükümeti Sistemi hakkındaki bu kısa yazıyı kaleme almayı düşündüm. Hemen hatırlatmalıyım ki bu kısa yazı çok dar kapsamda, Mustafa Kemal'in konuşmasından hareketle yola çıkılarak yazıldığından, detaylı ve kapsamlı bir analiz içermemektedir. Amacım, bu konuşmayla sınırlı olarak sesli düşünmektir.

Mustafa Kemal liderliğinde, 1919 yılı Mayıs'ının 19'uncu günü, fiilen başlayan Türk Devrimi'nin ana hedeflerinden birisi hiç şüphesiz cumhuriyetin ilan edilmesidir. Bu açıdan Türk Devrimi için milli egemenlik, cumhuriyeti işaret eden bir paroladır.

Bu parolayı, 22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi'nde "*milletin istiklâlini, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır*" ifadesiyle, daha sonra kongreler döneminde "*millî iradeyi hâkim kılmak esastır*" biçiminde, açıkça görmekteyiz. Milli egemenliğin tereddütsüz biçimde ilanını ise 23 Nisan 1920'de, yani bugünden tam 100 yıl önce toplanan Büyük Millet Meclisi'nin açılışında görmekteyiz.

BMM'nin açılışı, Türkiye'de egemenliğin kaynağının değişmesinin de ilanıdır. Dolayısıyla bugün, sadece meclisin açılışının değil, milletin egemenliği üzerine almasının da 100. yılıdır.

Açılışının hemen ardından çalışmalarına başlayan mecliste, 24 Nisan'da, Mustafa Kemal bir konuşma yapar. Konuşma hayli uzundur. Konuşmasına meclisin açılışına kadar geçen safhayı özetleyerek başlar ve Türk milletinin takip etmesi gereken siyasi ilkeyi belirler. Bu ilke, Mustafa Kemal'e göre milli siyasettir. Yani "*milli sınırlarımız içinde, her şeyden önce kendi kuvvetimize dayanmakla varlığımızı koruyarak, millet ve memleketin gerçek saadet ve refahına çalışmak... Genellikle milleti uzun emeller peşinde yorarak zarara sokmamak... Medeni dünyadan, medeni, insani ve karşılıklı dostluk beklemektir.*"[1]

Mustafa Kemal konuşmasında, Heyet-i Temsiliye'nin şimdiye kadar üstlendiği görevi ise, millet arasındaki birlik ruhu ve dayanışmayı korumak ve Osmanlı kanunlarının yürürlüğünü temin etmek olarak ifade ederek; artık meclisin açılmasıyla, Osmanlı milletinin akıbetinin sorumluluğunun meclisin faaliyet amacı olduğunu söylemiştir. Fikrimce, konuşmadaki en güzel vurgulardan birisi, Heyet-i Temsiliye'nin yaptığı işi açıklarken kullandığı şu sözlerdir: "*Faaliyetten sâkit olan kuvayı umumiyeyi Devletin fıkdanını hissettirmemeye çalıştı.*" Yani Heyet-i Temsiliye kısaca, devletin yokluğunu hissettirmemeye çalışmıştır.[2]

Mustafa Kemal konuşmasını bitirdikten sonra, hükümetin kurulması hakkında bir teklif sunmuştur. Yıllar sonra sunduğu teklifin ana hatlarını Nutuk'ta da ifade etmiştir. Bu konuşma ve teklif, Türk siyasi ve hukuk tarihi için önemli bir dönem olan meclis hükümeti dönemini başlatması açısından önemlidir.

Teklifin içeriği şöyledir:

1- Hükümet kurmak zorunludur.

2- Geçici olduğu bildirilerek bir hükümet başkanı tanımak ya da bir padişah vekili ortaya çıkarmak uygun değildir.

3- Mecliste yoğunlaşan ulusal iradenin, yurt alın yazısına doğrudan doğruya el koymasını kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.

4- Türkiye Büyük Millet Meclisi yasama ve yürütme yetkilerini kendinde toplamıştır.

Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir kurul hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı bu kurulun da başkanıdır.

Not: Padişah ve halife, baskı ve zordan kurtulduğu zaman, Meclisin düzenleyeceği yasal ilkeler içinde durumunu alır.[3]

Mustafa Kemal, verdiği bu teklifin gerekçesini de yaptığı konuşmayla açıklamıştır. Paşa, Büyük Millet Meclisi'ne tüm yetkiyi sağlama gerekçesini şöyle açıklıyor: Olağanüstü durum içinde bulunan milletlerin ya yasama kuvvetini tatil edip, yürütme kuvvetine fazla yetkiler verdiğini veyahut halk oyuna başvurarak alınan kararları kabul eder. Bizim izleyeceğimiz yol ise halka her kuvvetin üstünde yetki veren İslamiyet esasını dikkate alarak Büyük Millet Meclisi'ni tüm işlerde doğrudan doğruya yetkili tanımak olması gerektiğidir.[4] Burada Mustafa Kemal'in tercihini tek adam rejimini doğurması muhtemel yürütmeyi kuvvetlendiren ilk seçenekten yana yapmamış olması ve savunduğu fikri İslamiyet esasıyla vurgulaması dikkate değerdir.

Büyük Millet Meclisi Önü, 1920

Sadece tüm yetkilerin mecliste toplama gerekçesinde değil, başkansız bir hükümet kurulması gerektiğini ifade ederken de İslamiyet vurgusunu görüyoruz: Herhangi bir makama devlet kuvveti ve milleti tevhit ve tevzin yetkisi vererek o makamı sorumsuz tanımak felaket sebebidir. Halifenin bile sorumluluğunu kabul etmiş olan İslamiyet'in böyle hal çarelerine uygun olamayacağı açıktır.[5]

Konuşmada ayrıca günlük politika ve idare işleri için bir heyet oluşturulması gerektiği ve bu heyet üyelerinin meclis içerisinde seçilecek ve doğrudan meclise sorumlu olan sıfatları da vekil olacak olan kişiler olması gerektiği ifade ediliyor. Meclis başkanıysa hem meclisi temsil etmeli hem de bu kurulacak icra heyeti başkanı olmalıdır deniliyor. Ayrıca vekiller gibi meclis başkanı da meclise karşı sorumlu olmalıdır. Tarık Zafer Tunaya meclis başkanının meclise karşı sorumluluğu prensibinin teklif edilmesinin, 1876 Kanun-ı Esasi'nin kabul ettiği padişahın sorumsuzluğu prensibine karşı bir reaksiyon olarak değerlendirilebileceği düşüncesindedir.[6] Fikrimce de hem teklifin bu kısmı hem de yukarıda değindiğim sorumsuzluğun felaket sebebi olacağı yönündeki açıklama bu yönde düşünülebilir.

Mustafa Kemal'in konuşması ve teklifi kuşkusuz bir hükümet sistemi tercihinin yöneldiği. Kamu hukukunda egemenliğin kullanılmasının nasıl olacağına ilişkin devlet güçleri arasındaki ilişki demek olan hükümet sistemi[7], kuvvetlerin birliği biçiminde olan mutlak monarşi, diktatörlük veya meclis hükümeti sistemi; kuvvetlerin ayrılığı biçiminde olan başkanlık sistemi ve parlamenter sistem şekillerinde olabilir.[8]

Kuvvetler birliği esasına dayanan mutlak monarşi ve diktatörlük ile meclis hükümeti sistemi arasındaki fark, kuvvetlerin toplandığı yerdedir. Şayet kuvvetler yasama gücünün üzerinde toplandıysa, bu sistem meclis hükümeti sistemidir. Dolayısıyla Mustafa Kemal, bu teklifiyle beraber kurulması gereken hükümet sisteminin, olağanüstü zamanlarda kurulan meclis hükümeti sistemi olması gerektiğini ifade etmiş, teklifin kabulüyle de bu uygulanmaya başlamıştır.

O halde, 100 yıl önce “olağanüstü yetkilere haiz” olarak toplanan Büyük Millet Meclisi, sadece egemenliğin kaynağının millettten geldiğini değil aynı zamanda o egemenliğin yeni kullanım şeklini de saptıyordu. Bu hükümet sisteminin tercih edilmesinde birtakım gereklilikler ve düşüncelerin olduğunu kabul etmek gerekir.

Bu hükümet sisteminde yasama organının tek meclisli, meclisin kendi kendini toplantıya çağırma yetkisi ve aynı şekilde fesih yetkisine de sahip bulunmasıyla sürekli çalışma prensibine sahip olması gibi oldukça önemli ve etkili özellikleri bulunmaktadır.[9] Bu özelliklerin olağanüstü bir dönemde ne kadar önemli olduğu açıktır. Açık olan diğer bir husus ise kurulan meclisin Osmanlı Anayasası veya anayasal gelenekleri gereğince kurulan bir meclis olmadığıdır. Bu durum Mustafa Kemal tarafından da konuşmasında vurgulanmış; eğer BMM'nin Osmanlı Anayasa metinleri gereği kurulsaydı sürekli ve devam ettirilebilir olamayacağı ve halihazırda meclisin mevcudiyetinin milletçe meşru görüldüğünü söylemiştir.[10] Zaten BMM olağanüstü yetkilere haiz olarak toplanmıştı.[11] Dolayısıyla kendi belirlediği esas üzerine çalışması meşru ve hukuki kabul edilmiştir.

Mustafa Kemal, sunduğu bu teklifin esaslarına bakıldığında neticede ortaya çıkan hükümetin “*milli hakimiyet temeline dayanan halk hükümeti*” yani “*cumhuriyet*” olduğunun kolayca anlaşılabilir olduğunu Nutuk'ta ifade etmiş, asıl maksadı yani cumhuriyeti saklı tuttuğunu söylemiştir.[12]

Gazi Mustafa Kemal, Mecliste Konuşma Yapıyor

Dikkat çekilmesi gereken noktaysa şudur: Mustafa Kemal konuşmasında, bir kuvvetler birliği ve meclis hükümeti savunusu yapıyor ancak bu hükümet sistemini mutlak ve tek ideal sistem olarak savunmuyor. Olağanüstü durumun koşulları içerisinde, gereklilik olarak sunuyor. Burada Bülent Tanör'ün dikkati çektiği gibi bu sistemin savunulmasında Mustafa Kemal'in pragmatik davranmasını unutmamak gerekir.[13] Zira Mustafa Kemal bunları bir geçiş dönemi olarak görmüş olup, hükümet sistemi açısından asıl yönelimi parlamenter sistemdir.[14] Zaten daha en

başından beri aklında milli egemenlik ve cumhuriyet fikri bulunan Mustafa Kemal'in başkaca bir düşünceyi savunmasının beklenemez olduğunu düşünmekteyim.

Netice itibarıyla Meclisin açılışı, Mustafa Kemal'in 24 Nisan 1920 günü yaptığı konuşma ve hükümet sisteminin kurulmasına yönelik teklifi bize şunu göstermektedir: Birinci Dünya Savaşı sonrası önce İzmir, ardından İstanbul'un işgaliyle başlayan yıkım sonucu Osmanlı Devleti ve İstanbul hükümeti devlet olma niteliğini kaybetmiştir. Halk bulunduğu bölgelerde, bölgesel olarak savunma ve idareye girişmiş bir şekilde bir başına mücadele sürdürmekteyken, Mustafa Kemal liderliğinde birleşip ulusal bir kurtuluş mücadelesi başlatmıştır.

Meclisin açılmasının kurtuluş mücadelesinde taşıdığını bildiğimiz anlamlarının yanında, meclisin olağanüstü yetkilerle mevcut anayasal metinlere bağlı kalmadan, yeni bir hukuki yapıyla açılışı ve yeni hükümet sistemine ilişkin teklifteki vurgular, Türkiye'de egemenlik anlayışındaki dönüşümün gerçek anlamda bir başlangıcı kabul edilebilir. Dolayısıyla hukuki anlamda kurulu olan düzeni köklü biçimde değiştirmesiyle de Türk Devrimi'nde çok önemli bir anlam taşıdığı ortadadır.

Dipnot

- [1] **ATATÜRK Mustafa Kemal**, Nutuk, 30. Baskı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2017, s. 347.
- [2] 24.4.1336, T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, Devre: I, İhtima Senesi: 1., s. 30.
- [3] **ATATÜRK**, Nutuk, s. 348, 349; 24.4.1336, T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, Devre: I, İhtima Senesi: 1., s. 32.
- [4] 24.4.1336, T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, Devre: I, İhtima Senesi: 1., s. 31.
- [5] 24.4.1336, T.B.M.M Zabıt Ceridesi, Cilt: 1, Devre: I, İhtima Senesi: 1., s. 31.
- [6] **TUNAYA Tarık Zafer**, Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), 2. Cilt, 4. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul Temmuz 2016, s. 64.
- [7] **TANÖR Bülent**, Anayasal Gelişme Tezleri, 4. Baskı, YKY, İstanbul Nisan 2018, s. 25,26.
- [8] Konuyla ilgili tablo için bakılabilir: **GÖZLER Kemal**, Anayasa Hukukunun Genel Esasları, 4. Baskı, Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa Ağustos 2013, s. 223.
- [9] **GÖZLER**, s. 226.
- [10] **TUNAYA**, s. 64.
- [11] Bkz. Mustafa Kemal'in kolordu komutanlıklarına, valiliklere ve bağımsız sancaklara tebliği.; **ATATÜRK**, s. 336, 337.
- [12] **ATATÜRK**, s. 348, 349.
- [13] **TANÖR**, s. 27.
- [14] **TANÖR**, s. 32.